

A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig, 1945–1950

ELSŐ DÍJAS PÁLYAMŰ

(*A pécsi jezsuiták és gimnáziumuk*) Zichy Gyula pécsi püspök 1912-ben gimnáziumot alapított székvárosában, amelyet X. Pius pápáról nevezett el, s a jezsuiták vezetésére bízott. Ezzel a Jézus Társaság az 1773-as feloszlatás után másodszer is meglepedett Pécs városában. A maga korában a jezsuiták Pius Gimnáziuma az ország egyik legkiválóbb középiskolájának számított. Egyrészt kiemelkedő infrastrukturális felszereltségnek örvendett. Gazdag könyvtárakkal és szertárakkal rendelkezett. Korszerű sportkomplexumának és fedett uszodájának köszönhetően kiváló feltételeket biztosított a sportoláshoz. Botanikus kertje egyaránt szolgált tanulmányi, tudományos és rekreációs célokra. Emellett az iskola rendelkezett színházteremmel és templommal is. A gimnáziumhoz tartozó bentlakásos nevelőintézet (internátus) pedig az ország távolabbi részein élő diákok számára is lehetővé tette, hogy a Pius Gimnáziumban tanulhassanak. De nemcsak a tárgyi, hanem a személyi feltételek is kiválóak voltak. A gimnázium tanári karát olyan jezsuita tanárok alkották, akik sok esetben saját szakterületük elismert tudósai voltak. A gimnáziumban élénk önképzőköri élet folyt, számos fakultatív tantárgy és szabadidős tevékenység egészítette ki a kötelező tanulmányokat. Mindezek a kiváló feltételek országosan (el)ismertté tették a pécsi jezsuiták Pius Gimnáziumát.¹

(*A pécsi jezsuiták működése a népi demokrácia idején, a kommunista diktatúra fenyegető árnyékában (1945–1948)*) A második világháború után ellentmondásos korszak köszöntött be mind Magyarországra, mind a Pius Gimnázium történetében. A háború ugyan véget ért, de a pusztítások miatt a gazdasági nehézségek egy ideig még megmaradtak. Az országra és a Pius Gimnáziumra egyaránt a helyreállítás rendkívüli munkája várt. A háború véget vetett az 1945 előtti társadalmi és politikai rendnek, s egy demokratikus kibontakozás lehetőségét hordozta magában. Ez a demokrácia azonban rendkívül törékeny és fenyegetett volt: a Szovjetunió a megszállása alá került Magyarországot a saját mintájára kívánta átalakítani. Az 1945-ben létrejövő demokrácia ezért kezdettől fogva ellentmondásokkal és torzulásokkal volt teli, míg végül beletorkollott egy szovjet típusú sztálinista diktatúrába.

Ezek a jelentős történelmi változások nem hagyták érintetlenül a Pius Gimnáziumot sem. Sőt a gimnázium ekkor sokkal inkább belekerült a történelem fő sodorvonalába, mint korábban bármikor, hiszen a korszak politikai harcainak egyik legkritikusabb terepe az egyházpolitika volt. A szovjet támogatással hatalomra törő kommunisták az egyházakban, s ezen belül is a szerzetesrendekben látták legfőbb ellenfelüket. Így a Pius Gimnázium mint szerzetesrend által fenntartott iskola különösen kedvezőtlen helyzetbe került. Az egyházak és az állam egyenlőtlen küzdelmében az egyházak fokozatosan alulmaradtak. 1948-ban államosították az egyházi iskolákat, 1950-ben pedig az állam megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. Ez a két történelmi esemény egyben a Pius Gimnázium és a pécsi jezsuita rendház végét is jelentette. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy e viharos átmeneti kor történelmi eseményei

miként éreztették hatásukat a Pius Gimnázium mikrotörténetében. Hogyan élték meg a pécsi jezsuiták azokat a nagy történelmi változásokat, amelyek végül iskolájuk és rendházuk megszűnéséhez vezettek?

A magyar jezsuita rendtartomány élete a második világháború pusztítása után viszonylag kedvező körülmények között indult újra. A magyar provincia a két világháború közötti időszakban intenzíven fejlődött: a rendtagok és a jezsuita intézmények száma dinamikusan nőtt. Ez erős alapokat biztosított a háború utáni újrakezdéshez a magyar jezsuiták számára, akik az 1945-tel kezdődő új korszak elé reménykedéssel és optimizmussal tekintettek. Ez nem csupán rájuk, de az egész világegyházra jellemző volt ekkoriban: a békétől és a szélsőjobboldali diktatúrák bukásától sok katolikus egy olyan kor eljövételét várta, amelyben az egyház jobb feltételek között működhet és a keresztény értékek jobban érvényesülnek. Mindezeknek köszönhetően a háborút közvetlenül követő években a vallási élet fellendülésének lehetünk tanúi. Ezek miatt az optimizmusra okot adó jelenségek miatt a klérus egy része nem vette komolyan a kommunizmus fenyegető rémét. A vallási élet reneszánszát látva a katolikus egyház a kedvezőtlen előjelek ellenére is elég erősnek vélte önmagát ahhoz, hogy az állam ne kísérelhessen meg konfrontálódni az egyházzal. Ugyanakkor a katolikus egyházon belül és szűkebben a magyar jezsuiták között is sokan voltak, akik tisztán látták, hogy az egyház és a rend jövője a szovjet érdekszféra országaiban igencsak bizonytalan.²

Az 1945–1946-os, azaz az első békebeli tanév a Pius Gimnázium számára nem sokban különbözött a háborús évek alatt megszokottól, ugyanis 1945. augusztus 6-án újfent³ katonai célokra vették igénybe az iskolaépületet: 200 szovjet tiszt számára rendeztek be itt laktanyát, akik a tanítás szeptember 10-i kezdete után is az épületben maradtak. Télen fűtőanyaghiány miatt csak az iskola egyes részeit tudták igénybe venni tanítás céljára. 1946. április 22-én pedig a gimnázium két alsó szintjén rendezkedett be egy szovjet katonai kórház. Rongálások és lopások is történtek a szovjet katonaság ott tartózkodásának idején: „ismeretlen tettesek” a tornaeszközök bőrhuzatjait lefejtették és elvitték, betörték a természetrajzi szertárba, a színházi kellékek raktárába és a cserkészek termébe, s a bejáró diákok kerékpárjai közül is nyoma veszett kettőnek. A katonai beszállásolás költségei (víz-, villanyhasználat stb.) s az okozott károk akkori értéken 223 500 000 pengőt tettek ki. A tanév során nagy anyagi ráfordítással használható állapotba hozták a legszükségesebb helyiségeket,⁴ de még egy évvel később is panasz tárgyát képezte, hogy a tornaterem és több WC használhatatlan, a fűtés és a vízvezeték felújításra szorul.⁵ A tornaterem tönkrement padlójának cseréjére csak 1947-ben, a nyári vakáció alatt került sor a szülők adományaiból.⁶ Egy 1947. május 28-i keltezésű levélből, melyben Hemm János SJ rektor a felújítási munkák elvégzéséhez kért segítyt a várostól, az derül ki, hogy a háború alatti katonai beszállásolások során okozott károkért a gimnázium a levél keltjének napjáig nem kapott kártérítést.⁷ A háború alatt a botanikus kertben is károk keletkeztek, több fát megcsonkítottak vagy kivágtak, a németek bunkereket és lőszerraktárákat ástak a földbe, s gondozás hiányában vad növények szaporodtak el. A botanikus kert helyreállítása csak kemény munkával volt lehetséges.⁸

A háborút követő politikai, társadalmi változások jelei már igen korán jelentkeztek a Pius Gimnázium mikrovilágában is: 1945 tavaszán a Mária Kongregáció gyűlésein már „az új idők szellemének ismertetésével foglalkoztak”,⁹ s már 1945-ben, illetve attól kezdve minden évben, a Piusban is ünnepelték május 1-jét. 1945. november 23-án az iskolában megünnepelték Pécs felszabadulásának első évfordulóját, amelyet – április 4-ével együtt – a következő években is rendszeresen megünnepeltek. Az ünnepségen „P. Lenner méltatta a nap jelentőségét”.¹⁰ Ugyancsak az új idők jele, hogy 1946. május 18–28-án „Pedag.

iskolabútorokról és taneszközökről.¹⁸ Az 1947–1948. tanévben az általános iskola még hiányzó III. és IV. osztálya is megnyílt, így két további tanító szerzetesnővér alkalmazása vált szükségessé az alsó tagozaton.¹⁹

A háború lezárása és a kommunista hatalomátvétel közötti néhány esztendő társadalmi, politikai, ideológiai szempontból eseménydús időszak volt. A gimnázium értesítőiből a nagy események kis lenyomatai köszönnek vissza, szinte megelevenítve előttünk a korszakot: 1946. október 20-án látogatást tett és beszédet tartott a gimnáziumban Mindszenty József hercegprímás. 1946. december 12-én az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult a Pécsre látogató Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására. 1947. február 1-jén tanítási szünettel, misével és iskolai ünnepélyvel ünnepelték a köztársaság kikiáltásának első évfordulóját, s egy évvel később szintén megemlékeztek erről a napról. 1947. március 1-jén az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult Károlyi Mihály pécsi fogadására. 1947. március 16-án létrejött a Pius Gimnázium diák-önkormányzati szerve, a Pius Diákállam. Május 3-án pedig megalakultak az iskola, illetve az egyes osztályok 48-as bizottságai. 1948. március 14-én és 15-én a Pius Gimnázium növendékei is aktív szereplőként vettek részt az 1848-as forradalom centenáriumának ünnepein. 1948. április 28-án a piusi diákok kivonultak Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására, és sorfalat álltak a tiszteletére.²⁰

1947 novemberében Hemm János SJ, a pécsi jezsuita kollégium rektora súlyos betegsége miatt kórházba kényszerült, 1948. március 19-én pedig Budapestre vitték operációra. 1948. március 25-én vicerektori minőségben átmenetileg Lenner József SJ vette át az intézmény vezetését,²¹ így az utolsó rektor, Hemm János a betegágyról kísérte figyelemmel a Pius Gimnázium történetének utolsó felvonását, az államosítást.

(A Pius Gimnázium államosítása (1948)) Az 1945 utáni egyház- és oktatáspolitikai egyik legdöntőbb kérdése az egyházi iskolák államosítása volt. Egy politikai-társadalmi rend fennmaradásának kulcskérdése, hogy befolyással tud-e lenni a jövő generációk nevelésére. Ez a magyarázata annak, hogy a hatalomra tért kommunista párt és a társadalmi befolyásukat megőrizni kívánó egyházak miért törekedtek egyaránt az iskolák feletti ellenőrzés megszerzésére, illetve megőrzésére. A kommunista párt és szövetségesei 1948 tavaszára érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy véghez vigyék az egyházi iskolák államosítására vonatkozó tervüket. 1948. május 15-én beszélt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskolák államosításának szándékáról.²²

Ezen új helyzet megvitatására a Piusi Szülők Szövetsége teltházas rendkívüli közgyűlést tartott a gimnázium dísztermében. A közgyűlés ragaszkodott a gimnázium egyházi jellegének megőrzéséhez, s ezt táviratilag közölte a VKM-mel is.²³

Mindszenty József hercegprímás Ortutay nyilatkozatára adott válaszában határozottan elutasította az egyházi iskolák államosítását.²⁴ Mindszenty 1948. június 4-én Pécsen tartózkodott. Tiszteletére este 8 órakor a püspöki palota előtt gyűlt össze Pécs katolikus tanulóifjúsága. A résztvevők száma kb. 4500 fő volt. A köszöntő beszédet Babós István, a Pius Gimnázium végzős tanulója mondta. Tekintetbe véve Mindszenty álláspontját az iskolák államosítása ügyében, ez a demonstráció egyértelmű üzenet volt a kormányzat felé. Hasonló gesztus volt az is, hogy június 6-án a Mindszenty által vezetett máriagyüdi zarándoklaton a Pius Gimnázium 300 tanulója is részt vett.²⁵

1948. május 18-án a *Dunántúli Napló* c. helyi lap arról írt, hogy a Pius Gimnáziumban „csaknem véresre vertek” egy munkás származású tanulót, aki nem volt hajlandó aláírni az iskolák államosítása elleni aláírásgyűjtő ívet. A lap értesülései szerint a gimnázium felsős diákjai aláírásgyűjtésbe kezdtek a tanulók között az egyházi iskolák államosítá-

sa ellen, nyomatékositva, hogy aki nem írja alá, azt megverik. Egy V. osztályos tanuló, Szokola László megtagadta az aláírást, mire – a lap állítása szerint – diáktársai valóban meg is verték. A lap felháborítóknak tartja a diákok politikai célok szolgálatába való állítását, azt pedig még felháborítóbbnak, hogy megverték egy munkásgyereket, aki véleményét szabadon fel akarta vállalni. A cikk írója ebből azt a következtetést vonta le, hogy a munkások, parasztok és kisemberek gyermekei az egyházi iskolákban nincsenek biztonságban, terrornak vannak kitéve, az egyházi iskolák pedig nyíltan harcolnak a népi demokrácia ellen.²⁶ Az iskolavezetés mindezt tagadta, a *Dunántúli Napló* állításait valótlanlanságnak nevezte, s az eset tisztázása érdekében az érintett tanulót orvosi vizsgálatnak is alávetette.²⁷ A cikk minden bizonnyal az egyházi iskolák államosítását előkészítendő igyekezett rossz hírbe hozni a jezsuita szerzetesek által vezetett gimnáziumot.

A Jézus Szíve ünnepén tartott szokásos iskolai ünnepély és körmenet már igen feszült légkörben zajlott. Június 13-án tartották meg, vagyis egy héttel elhalasztva. Az értesítő nem ad felvilágosítást a körmenet elhalasztásának okáról, de a legkézenfekvőbb magyarázat a hatósági engedély időbeni megadásának hiánya. A hatóságok nem engedték az utcán megtartani a körmenetet, így azt a Pius sportpályáján tartották. Az értesítő tanúsága szerint a körmeneten rendkívüli tömeg, több mint 8000 ember vett részt. A hamarosan bekövetkező események ismeretében nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ez volt a Pius Gimnázium „temetési menete”, s az összegyűlt nagyszámú ember „utolsó útjára” kísérte az iskolát. A körmenetet egy atrocitás is megzavarta. Zsembery Jenő VII. osztályos gimnáziumi tanulót bekísérték az állambiztonsági detektívek, „mert két gyanús nőt megfigyelés alatt tartott” – áll a gimnázium értesítőjében,²⁸ ahol az esetről bővebb magyarázatot sajnos nem olvashatunk, így csak feltételezhetjük, hogy a „két gyanús nő” besúgó vagy provokátor lehetett. Az előállított diákot kihallgatás után szabadon bocsátották.²⁹

Ezek a pécsi esetek jól beleillenek abba az országos körképbe, amely ekkoriban kirajzolódott az oktatáspolitikai frontján. Az iskolák államosítása kapcsán mindkét oldal teljes erőbedobással küzdött, amelynek köszönhetően a feszült légkörben botrányos esetekre, atrocitásokra is sor került.³⁰

Az 1947–1948. tanévet lezáró Te Deumot június 15-én tartották. Ezzel nem csupán a tanév, hanem a Pius Gimnázium 36 éves története is lezárult. Az intézmény legutolsó napjáról az értesítő így tudósít: „Az igazgató beszéde alatt különösen a szülők könnyezve vettek búcsút az intézettől. Ünnepély után minden tanuló minden okmányát kikapta.”³¹ A remény utolsó cselekedeteként „16-án feltételes előjegyzést tartottunk; ha az intézet megmaradna régi jellege mellett, mennyien jönnének vissza; az eredmény: 1030 tanuló jelentkezése.”³² Azonban ez az utolsó próbálkozás sem menthette meg az iskolát az elkerülhetlentől: ugyanaznap az országgyűlés elfogadta az 1948. évi XXXIII. törvényt a nem állami iskolák államosításáról. Még aznap „délben megjelent a belügyminiszter rendeletéből a leltározó bizottság, hogy számbavegye az intézet ingó és ingatlan vagyonát.”³³ Az utolsó tanévzáró értekezletet június 21-én tartották meg.³⁴

Az iskola tényleges állami tulajdonba vételére 1948. július 21-én került sor. Ujvári Pál tankerületi főigazgató ezen a napon levélben értesítette Tüll Alajost, a pécsi jezsuita rendház Hemm János betegsége miatt újonnan kinevezett rektorát „az intézet tényleges állami átvételéről”.³⁵ A gimnázium ingó és ingatlan vagyonának állami tulajdonba vételéről szóló jegyzőkönyvet július 30-án írták alá. Tüll Alajos hangsúlyozta, hogy a pécsi jezsuiták „az intézet államosítása tárgyában kiadott rendelkezéseket, mint szerzetesek, teljes érvényűeknek el nem ismerhetik, azonban nem tagadják meg azok végrehajtásában való részvételt”, s hogy „a követelő felhívásnak csak a hatalmi ténynek engedve

tesznek eleget.”³⁶ Bánkuti Gábor történész értékelése szerint a Pius Gimnázium „államosításával olyan, az egyházi értékeken túlmutató intézményt ítélték enyészetre, amellyel nemcsak a vallás és vallásosság csorbult, hanem a nemzeti kultúra egésze is.”³⁷

A jezsuita Pius Gimnázium államosításával szinte egy időben távozott az élők sorából annak utolsó rektora: 1948. augusztus 11-én Pécssett hosszú betegség után, 58 éves korában P. Hemm János SJ elhunyt. Egykori kollégája, Kerling János SJ ekképp emlékezik vissza az utolsó rektorra: „Érdemei felbecsülhetetlenek. Hogy azok áldásthozók is lehessenek, őreá még a kálvária várt. [...] Tízheti gyógyíthatatlan betegség őt, ki fáradságot soha nem ismert, mind fáradtabbá tett, erős fizikumát csontvázra sorvasztotta. Neki volt szánva az a keserű kehely, hogy kórágán elmerengjen a Pius temetésén, míg 1948. augusztus 11-én elbúcsúzott kedves Piusától, melyért annyit fáradozott.”³⁸

(A pécsi jezsuiták története a gimnázium államosítása után (1948–1950)) Az egyházi iskolák államosítása jelentősen gyengítette a katolikus egyház pozícióját a kommunista állammal vívott küzdelemben. Ebben a harcban az állam következő stratégiai lépése a szerzetesrendek elleni fellépés volt, mivel rajtuk keresztül az egyház továbbra is jelentős társadalmi befolyással bírt. A korábbi szerzetesi fenntartású iskolák mellett működő rendházakat nem államosították, azok tovább működhetek, ami tulajdonjogi viták és állandó feszültségek forrása lett. A pécsi jezsuita rendház is hasonló helyzetben folytatta működését. A helyzet megoldására a közoktatásügyi minisztérium ún. kéttagú államosítási bizottságokat hozott létre, melyek 1949 novembere és 1950 áprilisa között tevékenykedtek, s a rendházakat „közművelődési célvagyonnak” ítélve végül államosították azokat is. Ez felvetette a szerzetesek elhelyezésének kérdését. Az ügyben illetékes párt- és állami szervezetek belső köreiből már 1949 végén felvetődött a szerzetesek kényszerartózkodási helyre való költöztetésének ötlete. A szerzeteseket ebben a bizonytalan állapotban kvázi túsokként tartva a kommunista vezetés a katolikus püspöki karra is nyomást tudott gyakorolni. Az MDP Központi Vezetősége 1950. május végén döntött a szerzetesek ügyének rendezéséről. A Jugoszláviával fennálló feszült viszony ürügyén a Belügyminisztérium június elején elrendelte a déli határsávban élő szerzetesek mint ellenséges „kémek” kitelepítését. Az első kitelepítést június 9-ről 10-re virradó éjjel hajtották végre, majd ezt további kitelepítések követték az ország más részein is. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló 34. törvényerejű rendeletet 1950. szeptember 7-én hirdették ki, amely végleg lezárta a szerzetesek ügyének kérdését.³⁹

A pécsi jezsuiták a bizonytalanságnak ezt a két esztendejét ekképpen élték át:

A pécsi jezsuita rendház és a jezsuiták kezelésében lévő Jézus Szíve-templom a gimnázium és az internátus államosítása után is funkcionált. A rendház élére 1948 nyarán Hemm János betegsége miatt Tüll Alajos SJ-t nevezte ki a provinciális. 1949. január 1-jén Tüll Alajos vette át a magyar jezsuita rendtartomány vezetését. Utóda a pécsi rendház élén Pálos Antal SJ lett.⁴⁰ A pécsi jezsuiták az oktatás területéről kiszorulva immár csupán a pasztorációban vehettek részt. A pécsi jezsuita kollégium több tagja kapott lelképásztori megbízatást a Pécsi Egyházmegye területén.⁴¹

Borbély István SJ provinciális, hogy az iskola államosítása után funkcióját veszített pécsi jezsuita rendházat újból feladattal lássa el, s ezáltal biztosítsa fennmaradását, 1948. november 19-én „a mai súlyos viszonyokra való tekintettel” kérte Virág Ferenc pécsi püspököt, hogy a jezsuiták Jézus Szíve-temploma köré szervezzen önálló lelkészséget, melyet a jezsuiták vezetnének.⁴² Az új helyzetre reagálva Virág Ferenc püspök 1948. november 19-én az egykori gimnázium templomát lelkészséggé nyilvánította a jezsuiták vezetése alatt pécsi Jézus Szíve Lelkészség néven.⁴³ A lelkészség hivatalos alapítóokiratát

1949. február 2-én adta ki a püspök, amelyben önállósította azt a Pécs-Szigeti külvárosi plébániától, melynek korábban része volt.⁴⁴ Borbély István SJ tartományfőnök a következőképpen fejezte ki a püspöknek köszönetét: „Hiszem, hogy ez az új alapítás a lelkek javát fogja szolgálni s ugyanakkor atyáinkat jobban összeforrasztja a pécsi hívekkel, fennmaradásunknak pedig szilárdabb alapot nyújt. Mi imádságunkkal igyekszünk megköszönni Nagyméltóságod megértő gondoskodását, hogy nehéz helyzetünkben gyors intézkedésekkel segítségünkre sietett.”⁴⁵ A tartományfőnök idézett sorai jól jelzik, hogy a szerzetesrendek már érzékelték a feszültséget, amely működésük körül kialakulóban volt, illetve, hogy a főpapság igyekezett lehetősége szerint védelmébe venni a szerzeteseket – jelen esetben azzal, hogy a funkcióját veszített pécsi jezsuita kollégiumot egyházmegyei szolgálatba vonta be. Hogy a lelkészség gyors létrehozása valóban egy helyzet szülte kísérlet volt a jezsuiták megóvására, azt bizonyítja Tüll Alajos egy későbbi levele, amelyben utólag beismeri Virág Ferenc püspöknek, hogy a lelkészség gyors megalapítása és a jezsuitáknak való átadása tulajdonképpen a Rendalkotmány szerint szabálytalanul, a generális utólagos jóváhagyásával történt, s „szorongattott helyzetükben” „a szükség kényszerítette” erre a lépésre a jezsuitákat.⁴⁶ Az újonnan létrejött lelkészség első vezetőjévé Tüll Alajost nevezte ki a püspök.⁴⁷ Tüll Alajos azonban tartományfőnök-helyettesi kinevezése miatt, illetve az ÁVH által kényszertartózkodási helyre (Mezőkövesd) való küldése miatt nem tudta ellátni a lelkészi teendőket, ezért 1949. február 1-jén arról lemondott, s utódául Süle Géza SJ-t javasolta Virág Ferenc püspöknek.⁴⁸ A lelkészség vezetője 1949. február 2-ával Süle Géza SJ lett,⁴⁹ akit 1949. szeptember 24-én Varga Béla SJ váltott fel.⁵⁰

A gimnázium 1948. évi államosítása után az a furcsa helyzet állt elő, hogy ugyanabban az épületben működött az állami gimnázium és a jezsuita rendház. Noha az 1948. július 30-án aláírt átadás-átvételi szerződésben megtörtént az állami tulajdonba került és a Társaság tulajdonában maradt épületrészek pontos elhatárolása,⁵¹ az állami hatóságok ezt igyekeztek egyoldalúan módosítani, és további helyiségekre is igényt formáltak. Ezek közé tartozott a díszterem, az uszoda, egy tenis- és kosárlabdapálya, egy öltöző, a portásfülke és a klauzúrán kívüli vendégszobák. A jezsuiták ragaszkodtak e helyiségek megtartásához. A tulajdoni kérdések rendezésére egy bizottságot küldtek ki az állami szervek. A VKM 1948. október 12-én arról értesítette a rendház vezetőjét, hogy az 1948. júliusában államosított helyiségeken túl a fent említett helyiségek is állami tulajdonba kerülnek. Érvük az volt, hogy a sportpályák és a szolgálati helyiségek a gimnázium szerves részét képezik. A díszterem és az uszoda átadását pedig azzal indokolták, hogy a rendház vezetése a díszteremben szülői értekezletet tartott, az uszodát pedig belépődíj szedése ellenében külső vendégeknek engedte át, ezzel megszegte azt az ígéretét, hogy e helyiségeket kizárólag rendi célokra használja. Tüll Alajos rektor a vádakat igaztalannak tartotta, a rendi elöljáróságtól engedélyt kért, hogy a VKM-mel a kérdésben tárgyalhasson. Az október 19-én tartott tárgyaláson Tüll Alajos cáfolta a rendház ellen felhozott vádak: a díszteremben szülői értekezletet nem tartottak, az uszodában belépődíjat nem szedtek – noha joguk lett volna hozzá. Ismertette, hogy a rendháznak miért van szüksége a szóban forgó helyiségekre: a sportpályák a rendtagok fizikai jólétét szolgálják, a portásfülke szükséges a rendház biztonsága feletti őrököséshez, a vendégszobákban pedig a szerzetesek fogadják azokat a vendégeket, akik a klauzúrába nem léphetnek be. Tudatta továbbá, hogy elöljárói utasítás nélkül nem adhatja át a helyiségeket, s tiltakozott az ellen, hogy a VKM egyoldalúan, a Társasággal való tárgyalás nélkül módosította a tulajdonviszonyokról szóló megállapodást.⁵² Az állam és a jezsuita rend küzdelmében azonban az utóbbi volt gyengébb pozícióban. Tüll a provinciálistól kapott felhatalmazás birtokában október 28-án „hatalmi ténynek engedve” átadta a szóban forgó helyiségeket, kérve, hogy azokat

a rendtagok a továbbiakban is használhassák.⁵³ A helyzet rendezésére november 17-én egy „államosítási rendeleteket ellenőrző bizottságot” küldtek ki a helyszínre, amely jóváhagyta a VKM újabb kisajátításait. Sőt, javaslatot tett a rendházat és az iskolát összekötő átjáró befalozására, mivel „az ifjúság zavartalan és káros behatás nélküli nevelése az iskolába és a tanulóotthonba nyíló clausura bejárat miatt szinte leküzdhetetlen nehézséget jelent”.⁵⁴ Az átjáró befalozására a polgármester 1949. január 4-én adta ki a határozatot.⁵⁵

Bár a gimnázium és a rendház átjáróját befalozták, a jezsuiták és egykori tanítványaik között a kapcsolattartás továbbra is fennmaradt, hiszen egy telken, egy épületben működött a két intézmény. A *Március Tizenötödike* c. lapban 1950. január 15-én megjelent egy cikk, mely többek között arról ír, hogy a pécsi jezsuita rendházat sok gimnazista látogatja, ahol „a papok agitációjának” hatása alá kerülnek. 1950. január 17-én a gimnázium Diákszövetsége megerősítette, hogy a gimnazisták közül valóban többen rendszeresen látogatják a rendházat. Az igazgatóság ennek nyomán megtiltotta a diákok számára a szerzetesekkel való kapcsolattartást, s a kérdés megoldására január 21-ére tanári értekezletet hívott össze. Itt döntés született arról, hogy az iskolát el kell választani a rendháztól: vagy olyan építészeti megoldásokkal, hogy lehetetlenné váljon a kapcsolattartás, vagy a szerzetesek elköltöztetésével.⁵⁶

Minden bizonnyal ezt az esetet is ürügyként használták fel arra, hogy az addig még rendi kezelésben maradt épületrészek államosítására is sor került. A hatalmában egyre inkább megszilárduló kommunista vezetés előnyös pozíciójából hozzálatott az 1948-as államosítások saját szájíze szerinti revideálásához. Ennek lebonyolítására 1949 végén és 1950 első felében államosítási bizottságokat küldtek ki, hogy felmérjék azokat az ingatlanokat, amelyek „félremagyarázhatatlanul” az 1948. évi XXXIII. törvény hatálya alá esnek, azonban mégsem kerültek állami tulajdonba. Az egykori Pius Gimnáziumhoz kiküldött államosítási bizottság 1950. április 12-i záróülésén úgy döntött, hogy a rendház épületrésze mint tanári szolgálati lakás kétségtelenül oktatási funkciót töltött be egykor, ezért az államosítási törvény hatálya alá esik. Ennek értelmében a templom kivételével a még a Társaság tulajdonában lévő valamennyi épületrész és azok berendezése állami tulajdonba került. Mivel a rendház a tartományfőnök hatásköre alá tartozott, ezért Pálos Antal SJ házfőnök a tartományfőnök jóváhagyása nélkül nem írta alá az átadásról szóló jegyzőkönyvet. Csávossy Elemér SJ tartományfőnök tiltakozott a rendházi helyiségek államosítása ellen, a VKM azonban 1950. május 14-én visszautasította a provinciális tiltakozását, a rendházat „közművelődési célvagyonnak” nyilvánítva helyt adott az államosítási bizottság döntésének, s kizárt minden jogorvoslati lehetőséget.⁵⁷ Egyidejűleg a VKM utasította a pécsi tankerületi főigazgatót, hogy az épületben lakó jezsuiták áthelyezéséről gondoskodjon. Az utasítás hangsúlyozta: „Arra ügyeljen Főigazgató Kartárs, hogy az áttelepítést olyan időpontban eszközölje, hogy az semmilyen szempontból ne essen kifogás alá és semminemű csoportosulásra ne adjon alkalmat.”⁵⁸ A pécsi jezsuiták elhurcolására végül 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka került sor: 16 atyát, 7 testvért, 3 nővért és 2 tanuló rendtagot szállítottak Mezőkövesdre.⁵⁹ Az elhurcolásról – ami egyúttal a pécsi jezsuiták történetének utolsó fejezete is volt – így számol be annak egyik átéelője:

„Feszültségekkel teli napok után elérkezett június 10-ének végzetes éjszaka. Éjjel tizenegy óra lehetett, amikor a portás testvér sápadtan jelentette P. Pálos rektornak, hogy a rendőrség betörte a bejáratit ajtót, és behatolt a rendházba, egyenként felverték a már alvó rendtagokat, és anélkül, hogy megengedték volna, hogy felvegyék felsőruhájukat, kényszerítették őket, hogy a rendház ebédlőjében gyülekezzenek. A rendőrség emberei igen tájékozottak voltak a ház belső beosztásáról, a szobák elhelyezéséről és lakóiról

is. Nyilván előzőleg alapos felderítő munkát végezhettek. A rendelkezésükre álló névsorban szerepeltek azok is, akik valami oknál fogva nem tartózkodtak a rendházban. Amikor végre valamennyien, jórészt alsóruhában, összegyűleztünk az ebédlőben, felolvastak egy véghatározatot. Ezután idegesen sürgették az azonnali öltözködést, csomagolást és kocsikba való beszállást. Fontosnak tartották ugyanis, hogy még szürkület előtt elhagyjuk a várost. A rendtagok rendkívül fegyelmезetten viselkedtek. Többen azonban, köztük P. Lenner, erősen tiltakoztak a méltatlan és törvénytelen bánásmód ellen.

Bizony már erősen szürkült az ég alja, amikor a szorosan leponyvázott kocsik elhagyták a várost. Őrzőink láthatóan megkönnyebbülten vették ezt tudomásul: semmiféle incidensre nem került sor. Úticélunkat nem közölték, jövődő sorsunkról semmiféle felvilágosítást nem adtak. Délig sem italt, sem ételt nem adtak, csupán délben nyújtottak a kocsiba egy kancsó vizet, hogy szomjunkat csillapíthassuk. A kocsi végén fegyveres katona vigyázott ránk, aki azonban semmiféle információt nem volt hajlandó adni jövőnk felől.

Később megtudtuk, micsoda dulás-fulás volt az elhagyott rendházban. Megrohanták az éléstárat és a pincét, és csinálták a nagy »áldomást«.

Még a reggeli órákban értesítették a püspöki hivatalt, hogy gondoskodjék arról, hogy az istentiszteletek rendjét továbbra is tartsák meg.

Az elhurcoltak kb. délután fél öt órára érték el úticéljukat, a mezőkövesdi kis templomot. A leszállás után közölték velünk, hogy ez a rendház lesz újabb intézkedésig lakóhelyünk. Ezt a helyet el nem hagyhatjuk; aki mégis megkísérelné, az internálást von magára.

P. Mogyoróssy Sándor, a rezidenciaminiszter nagylelkű, igaz szeretettel fogadott bennünket. [...]”⁷⁰

Az államosított gimnázium és a jezsuita rendház problémákkal terhelt együttélésének az 1950. esztendő eseményei vetettek véget. A pécsi jezsuitákat elhurcolták, az államosítás után Janus Pannonius Gimnázium néven működő gimnáziumot pedig ugyanabban az évben a jóval kedvezőtlenebb infrastrukturális feltételeket nyújtó Mária utca 2. szám alatti épületbe költöztették. A kiürített épületet a hozzá tartozó sportpályákkal és botanikus kerttel együtt pedig 1950-ben a Pécsi Pedagógiai Főiskola (későbbi néven Pécsi Tanárképző Főiskola) vette birtokba, s mai napig annak jogutódjai, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, illetve Természettudományi Kara használják. A jezsuiták egykori temploma pedig a Pécsi Egyházmegye kezelésébe került, amely plébániát szervezett köré. A Jézus Szíve-templom közkeletű megnevezése – *Pius-templom* – azonban a mai napig emlékeztet a pécsi jezsuitákra és egykori iskolájukra.

JEGYZETEK

- 1 A Pius Gimnáziumról bővebben: HEGEDŰS László: *A „Pius”. Kollégium a Mecsek Alján*. K. n., Pécs, 1991. KERLING János SJ: *Piusi emlékeim 1912–1948*. In: Arany–Ezüst, 1993, 2. évf. 2. szám, melléklet, 1–19. o. PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950). Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1994, 53–87. o.
- 2 BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. L’Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2011, 25–28.; 42–43.; 70–73. o. PÁLOS Antal SJ: *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának*

- életéről a II. világháború után (1944–1990). 28 *Értesítő 1947–1948*, 8. o.
- Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, h. n., 29 Uo.
- 1992, 31. o. 30 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 45–47. o.
- 3 A második világháború idején többször vette igénybe az iskola épületét beszállásolás, illetve kórház céljára a magyar, német, szovjet és bolgár katonaság. 31 *Értesítő 1947–1948*, 8. o.
- 4 *Jézustársasági pécsi Pius-Gimnázium évkönyve az 1945/46. iskolai évre*. Pécs, 1946, 2–3.; 45. o. (Az iskolai értesítők és évkönyvek jelölése a továbbiakban: *Értesítő 19xx–19xx*) 32 Uo.
- 5 *Értesítő 1946–1947*, 11.; 13. o. 33 Uo.
- 6 *Értesítő 1946–1947*, 48. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o. 34 Uo.
- 7 Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL) IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, Hemm János rektor levele Pécs város polgármesterének, 1947. május 28. 35 BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 168. o.
- 8 KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. 17. o. HEGEDŰS: *A „Pius”, i. m., 47. o.* PÁSZTOR Andrea: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*. In: Gál Éva (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 53*. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2015, 240. o. 36 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 167.; 168. o.
- 9 *Értesítő 1944–1945*, 15. o. 37 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 165. o.
- 10 *Értesítő 1945–1946*, 2. o. 38 KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.
- 11 Uo. 39 BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 36–41. o.
- 12 *Értesítő 1944–1945*, 12. o. *Értesítő 1946–1947*, 2–4. o. *Értesítő 1947–1948*, 6–7. o. 40 HEGEDŰS: *A „Pius”, i. m., 53. o.*
- 13 Pálos Antal SJ szerint néhány korabeli jezsuita valóban igazságtalannak tartotta a háború előtti társadalmi viszonyokat, s 1945 után a nagyobb szociális igazságosságért szállt síkra. PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 27. o. 41 PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 32. o. PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2164/1948; 2235/1948; 2391/1948; 1933/1949.
- 14 *Értesítő 1946–1947*, 2. o. 42 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948.
- 15 KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában (1945–1993)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 27–31. o. 43 Uo.
- 16 *Értesítő 1946–1947*, 14–36. o. 44 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949.
- 17 NAGY Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, 165–175. o. 45 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3150/1948.
- 18 *Értesítő 1946–1947*, 11. o. 46 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949.
- 19 *Értesítő 1946–1947*, 2. o. *Értesítő 1947–1948*, 9.; 11–17. o. 47 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948.
- 20 *Értesítő 1946–1947*, 3–4.; 7–8. o. *Értesítő 1947–1948*, 4.; 6. o. 48 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949.
- 21 *Értesítő 1947–1948*, 3.; 6.; 10. o. 49 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949.
- 22 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 40–52. o. 50 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2295/1949.
- 23 *Értesítő 1947–1948*, 7. o. 51 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BaML) VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás. Átadás-átvételi szerződés, 1948. július 30.
- 24 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 45. o. 52 MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás. Jegyzőkönyv, 1948. október 19.
- 25 *Értesítő 1947–1948*, 8. o. 53 MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás. Jegyzőkönyv, 1948. október 28.
- 26 Sz. N.: *A lelki terror után testi fenyítés... In: Dunántúli Napló*, 1948. május 19., 5. évf. 112. szám, 2. o. 54 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 169. o.
- 27 *Értesítő 1947–1948*, 7. o. 55 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 168–169. o.
- 56 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 177–178. o.
- 57 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 169–171. o.
- 58 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 171. o.
- 59 PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45. o. BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 73. o.
- 60 Idézi: PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45–46. o.